

Марченко О.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

УДК [81'344]

**ДИСТРИБУТИВНИЙ АСПЕКТ У ПРАЦЯХ УЧЕНИХ
МОСКОВСЬКОЇ ТА САНКТ-ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ (ЛЕНІНГРАДСЬКОЇ)
ФОНОЛОГІЧНИХ ШКІЛ**

Було виділено дистрибутивний аспект в працях вчених Московської та Санкт-Петербурзької (Ленінградської) фонологічних школах. На цьому етапі лінгвісти починають досліджувати звуки не лише в плані класифікацій фонем, але й в аспекті можливостей їх поєднання з поняттями «текст – зміст», ярус.

Ключові слова: фонологія, фонемна дистрибуція, ярус, слабка позиція.

Марченко Е.

– кандидат філологічних наук, старший преподаватель кафедри иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

**ДИСТРИБУТИВНИЙ АСПЕКТ В РАБОТАХ УЧЕНЫХ
МОСКОВСКОЙ И САНКТ-ПЕТЕРБУРЖСКОЙ (ЛЕНИНГРАДСКОЙ)
ФОНОЛОГИЧЕСКИХ ШКОЛАХ**

Выделен дистрибутивный аспект в работах ученых Московской и Санкт-Петербуржской (Ленинградской) фонологических школ. На этом этапе лингвисты начинают исследовать звуки не только в плане классификаций фонем, но и в аспекте возможностей их сочетания с понятиями «текст – смысл», ярус.

Ключевые слова: фонология, фонемная дистрибуция, ярус, слабая позиция.

Marchenko O.

– Senior Lecturer of the Chair of Foreign languages of Donbass State Teachers' Training University

**DISTRIBUTIVE ASPECT IN THE WORKS OF MOSCOW AND ST.-
PETERBURG PHONOLOGICAL SCHOOLS**

Distributive aspect is selected in the works of Moscow and St.-Petersburg phonological schools. On this stage linguists begin to explore sounds not only in the plan of their signs of articulations but also in the aspect of combination of the notions «text-meaning», level.

Key words: phonology, phonemic distribution, level, weak position.

У дослідженні фонемної дистрибуції вченими Московської та Санкт-Петербурзької (Ленінградської) фонологічних шкіл можна виділити вивчення класифікацій фонем у поєднанні з позицією, питанням «текст – зміст», поняттями: ярус та під'ярус чи рівень. Представники Московської та Санкт-Петербурзької фонологічних шкіл, установлюють характер консонантних груп усередині слова,

фонемну приналежність звуків у конкретній словоформі [234, с. 44]. Мовознавці починають досліджувати звуки не тільки в плані їх артикуляційних ознак, а й в аспекті можливостей їх сполучення з іншими звуками – в аспекті фонетичного оточення.

Активно досліджуючи фонемну дистрибуцію, представники Московської фонологічної школи (О. О. Реформатський, С. М. Дмитренко та ін.) вказують на те, що існує прямий зв'язок між поєднанням звуків та їх місцезнаходженням у слові [239, с. 51; 201, с. 82, 288, с. 30; 121, с. 28–40].

Аналітичний підхід дослідження, пов'язаний із питаннями «текст – зміст», є актуальним при вивченні позицій фонем. По-перше, зазначає О. О. Реформатський, найбільш цікавим є питання про фонологічне трактування сегментів у слабкій позиції, яка постає головним критерієм фонологічних шкіл. За визначенням О. О. Реформатського, слабка позиція – це позиція, до якої відносяться не всі фонемні, які знаходяться в опозиції [201, с. 82]. Сильною називають таку позицію, в якій можливі обидві фонемні, які відносяться до певної опозиції. Так, О. О. Реформатський наголошує, що в російській мові кінцева позиція в слові – це слабка позиція щодо кореляції дзвінкості / глухості, тому що дзвінки в цій позиції неможливі [там же].

Звукові та фонемні ланцюги відповідно невід'ємно пов'язані зі звуковим та фонемним рівнями. О. О. Реформатський наголошував на важливості правильного трактування терміна *рівень*. Учений зазначав, що англійський термін *level* влучно адаптований у російській лінгвістиці, але невдало сплутаний з термінами *рівень* та *аспект*. Тож, *рівень*, за О. О. Реформатським, – це суто структурне поняття (не погляд чи термінологічний аспект) на відміну від семантичного рівня, рівня плану змісту, соціологічного, парадигматичного рівня, які є невдалими кальками з англійської мови. Тому для визначення об'єктивної реальності мови необхідно оперувати двома термінами. Отже, дослідник запропонував два поняття: ярус та під'ярус чи рівень [200, с. 188].

Значну увагу в студіях учених Московської фонологічної школи приділено дистрибуції голосних і приголосних фонем (переважно на матеріалі сучасної російської літературної мови). Найбільш показовими в цьому плані є праці С. М. Дмитренко, яка дослідила варіювання наголошених і ненаголошених голосних у словах російської літературної мови та виділила такі можливості: сполучення наголошеного голосного з ненаголошеним, ненаголошеного голосного з наголошеним, двох ненаголошених голосних, а в межах трискладових поєднань – сполучення двох ненаголошених голосних з наголошеним чи поєднання трьох

ненаголошених голосних тощо. У наголошеній позиції в російській мові можуть виступати тільки сильні голосні фонем ([и], [у], [о], [е], [а]), а в ненаголошеній позиції як сильні ([и], [у]), так і слабкі ([α], [α1]) [93, с. 38].

С. М. Дмитренко виділила такі двоскладові сполучення фонем із сильною фонемою (першим членом поєднання) для російської мови:

и: ии, и`у, иу, и`е, и`о, ио, и`а, иа, иа1; **`и:** `ии, `иу, `ие, `ио; **у:** у`и, уи, у`е, у`о, у`а, уу, уа, у`е, уа1 [там же].

Дослідниця зауважила, що рідко трапляються сполучення, коли сильні фонем [е], [о], [а] є першим компонентом поєднання. За її спостереженнями, можливі лише такі комбінації, як:

`е:** `еи `еу `еа1; **`о:** `ои, `оу, `ое; **о: о`а; **`а:** `аи, `ау, `ао, `аа1.

С. М. Дмитренко дослідила також двоскладові сполучення фонем із слабкою фонемою – першим членом поєднання [там же].

Отже, першим членом двоскладових сполучень голосних фонем зазначеного типу постають дві слабкі голосні: [α], [α1]; другим (кінцевим) членом поєднань цього типу є всі сильні голосні фонем в позиції під наголосом і сильні голосні фонем [и], [у] в ненаголошеному положенні, а також слабкі голосні фонем [α], [α1] [там же].

Найкраще представлені такі поєднання:

α: α`и, α`у, α`е, α`о, α`а, αα, αα1.

Сполучуваність приголосних та голосних фонем на початку слова, зазначила С. М. Дмитренко, складає фрагмент загальної дистрибутивної характеристики фонологічної системи російської мови [там же, с. 45]. Початкові консонантні та вокальні групи обов'язково входять до одного складу, а водночас виступають і компонентами початкового складу. Загальна кількість сполучень приголосних та голосних фонем у початковій позиції, як зауважила С. М. Дмитренко, не менша, ніж, наприклад, в інтервокальній [там же].

Для російської мови загалом можливі такі сполучення приголосних та голосних фонем:

т: ти, ту, то, те, та, та; **т':** т'и, т'у, т'о, т'а, т'а, т'а1; **д:** ди, ду, до, де, да, да, да1; **д':** д'и, д'у, д'о, д'а, д'а, д'а1; **с:** си, су, со, се, са, са, са1; **с':** с'и, с'у, с'о, с'а, с'а, с'а1; **з:** зи, зу, зо, зе, за, за, за1; **з':** з'и, з'у, з'о, з'а, з'а, з'а1; **ц:** ци, цу, цо, це, ца, ца, ца1; **ч:** чи, чу, чо, че, ча, ча, ча1; **ш:** ши, шу, шо, ше, ша, ша, ша1; **ж:** жи, жу, жо, же, жа, жа, жа1; **к:** ки, ку, ко, ке, ка, ка, ка1; **к':** к'и, к'у, к'о, к'а, к'а, к'а1; **г:** ги, гу, го, ге, га, га, га1; **г':** г'и, г'у, г'о, г'а, г'а, г'а1; **х:** хи, ху, хо, хе, ха, ха, ха1; **х':** х'е, х'а, х'а1; **ј:** ја, јо, ја1; **н:** ни, ну, но, не, на, на, на1; **н':** н'и, н'у, н'о, н'а, н'а, н'а1; **р:** ри, ру, ро, ре, ра, ра, ра1; **р':** р'и, р'у, р'о, р'а, р'а,

р'а1; л: ли, лу, ло, ле, ла, ла, ла1; л': л'и, л'у, л'о, л'а, л'а, л'а1; п: пи, пу, по, пе, па, па, па1; п': п'и, п'у, п'о, п'а, п'а, п'а1; б: би, бу, бо, бе, ба, ба, ба1; б': б'и, б'у, б'о, б'а, б'а, б'а1; ф: фи, фу, фо, фе, фа, фа, фа1; ф': ф'и, ф'у, ф'о, ф'а, ф'а, ф'а1; в: ви, ву, во, ве, ва, ва, ва1; в': в'и, в'у, в'о, в'а, в'а, в'а1; м: ми, му, мо, ме, ма, ма, ма1; м': м'и, м'у, м'о, м'а, м'а, м'а1 [там же].

Інтервокальні консонантні структури, на думку С. М. Дмитренко, являють собою різної довжини групи приголосних, що сполучаються з голосними в середині слова. Кількість їх менша за початкові дистрибутивні структури приголосних [там же, с. 47].

Характер консонантних груп усередині слова, за С. М. Дмитренко, зумовлений їхньою належністю до однієї чи до різних морфем (префікс + корінь, корінь + суфікс, компоненти складноскороченого слова).

Найбільш поширеними є такі сполучення приголосних та голосних фонем в інтервокальній позиції (на матеріалі російської мови):

т: ти, ту, то, те, та, та; т': т'и, т'у, т'о, т'е, т'а, т'а; д: ди, ду, до, де, да, да, да1; д': д'о, д'е, д'а; с: си, су, со, се, са, са; с': с'и, с'у, с'о, с'е, с'а; з: зи, зу, зо, зе, за, за1; з': з'и, з'о, з'е, з'а; ш: ши, шу, шо, ше, ша; ч: чи, чу, че, ча, ча; ш': ш'и, ш'а; ж: же; ж': ж'и; к: ки, ку, ко, ке, ка, ка; к': ка; г: ги, гу, го, га; г': г'у; х: хи, ху, хо, ха; н: ни, ну, но, не, на, на; н': н'у, н'а; р: ри, ру, ро, ре, ра, ра; р': р'у, р'о, р'а; л: ли, лу, ло, ле, ла; л': л'о, л'а; п: пи, пу, по, пе, па, па, па1; п': п'у, п'а; б: би, бу, бо, бе, ба, ба, ба1; б': б'е; ф: фа; в: ви, во, ве, ва, ва, ва1; в': в'у, в'о; м: ми, ме, мо, ма; м': м'а [там же, с. 48].

Серед наведених прикладів фонемної дистрибуції численними є поєднання твердих та м'яких язикових, а також твердих губних з наголошеними та ненаголошеними голосними фонемами: рос. *вытирать, поступать, проток, потеря, фонтан, протатип, бот'унок, нат'урморт, кот'онок, раст'ереть, пот'ануть, пот'аснить, садить, задуть, подол, задеть, подарок, водамер, живод'ор, под'елом, вод'аной, посинеть, засуха, посох, абсент, засада, засарить, вальс'ировать, ос'ол, сос'ед, кос'атся, глазить, глазунья, глазок, показаться, пейзажист, Каз'имир, черноз'ом, поз'емка, проз'абнуть, зашипеть, пошутить, порошок, пошей, прошагать, починить, начудить, зачесать, причастие, начать, тиш'ина, пощ'ада, поженить, пож'имать, покидать, закурить, поколение, кокетка, покатый, показать, погибать, погубить, прогонять, заг'атовка, саг'авый, хихикать, похудеть, проход, заходит, ракировка, покупать, закотиться, макет, ткать, покаление, эк'а1номический, канибал, конура, сонорный, манера, канава, занасить, пон'ухать, нан'ать,*

жар'ить, зарубить, порошок, потереть, поранить, поражение, бр'ухо, вар'оний, зар'адка, калина, полнолунье, пролом, полено, полотно, пал'оний, пол'ана, копить, запутать, копоть, сопеть, Карпаты, лопаухий, карма1вий, куп'ура, оп'ата, забить, бабушка, ябеда, колобок, комбайн, лаборант, куба1к, реб'енок, сафари, прививать, деловед, лесовод, пивовар, повар, ива1вий, грав'ура, ков'ор, заминка, замереть, заморозить, комар, зам'аукать тощо [там же].

Засновник Санкт-Петербурзької (Ленінградської) фонологічної школи Л. В. Щерба розмежував поняття початкових голосних у слові, кінцевих приголосних, поєднання приголосних тощо [263, с. 113]. У царині фонології Л. В. Щерба відомий як один із засновників теорії фонем [там же]. Йому належить перший в історії науки спеціальний аналіз поняття фонем як словорозрізнявальної та морфеморозрізнявальної одиниці, протиставленої відтінку (варіанту) [там же]. Аналізу зазначених явищ був присвячений вступ до магістерської дисертації Л. В. Щерби «Російські голосні в кількісному та якісному відношенні» (1912 р.) [там же].

У цей час на Заході ще ніхто не писав про фонему, а Л. В. Щерба вже порушив усі найважливіші проблеми фонології, які до теперішнього часу хвилюють дослідників. Л. В. Щерба почав вивчення поняття фонем з тези про те, що ідентифікація окремих звуків можлива за допомогою фонем та її зв'язку із змістовими одиницями мови. Проблему членування потоку мовлення вчений уважав найважливішим та складним аспектом фонології [там же]. У лекціях з фонетики, які вчений читав у Ленінградському університеті в другій половині 30-х рр., Л. В. Щерба постійно повертався до цієї думки. Учений зазначав: «Коли кажуть про фонем, звичайно підкреслюють порівняння фонем. Найбільш складним у фонемі виявляється розподіл на фонем»; і далі: «Перше питання, пов'язане з фонемою, це питання про розподіл на частини звукових рядів» [там же]. В іншій лекції Л. В. Щерба вказував на необхідність уявляти собі те, що реально є в мові; а саме мовленнєвий ланцюг; відокремлених звуків у мовленні немає. Наприклад, рос. *вот* розділяємо на [в], [о], [т] (на елементи аналізу). Звуки отримуємо аналізом мовленнєвого ланцюга [там же]. У надрукованому після смерті Л. В. Щерби вступі до академічної «Граматики російської мови» він писав, що немає нічого, що відокремлює один звук від іншого, сусіднього з ним у мовленні. Однак оскільки окремі звуки мовлення виступають для розрізнення змісту слів і мають самостійне значення, є вірним те, що мовлення розкладається на окремі звуки та складається із звуків [там же].

Значну роль Л. В. Щерба приділяв звуковим факторам, які

зумовлювали членування мовлення на фонемі, залежність визначеності кожної фонемі від позиції в слові.

З точки зору Л. В. Щерби, в російських словах типу *рог* у кінцевій позиції присутня фонема <k>, а с точки зору прибічників Московської школи, – фонема <g> [265, с. 82]. На думку Л. В. Щерби та представників його школи, фонологічна інтерпретація такого кінцевого сегмента, як <k> зумовлена тим, що в системі фонем російської мови існує фонема <k> та відомі її диференційні ознаки, то коли дослідники виявляють у тексті сегмент із відповідними ознаками (їх корелятами), потрібно фіксувати фонему <k> [там же].

Представники Санкт-Петербурзької фонологічної школи, указують Н. І. Тоцька, установлювала фонемну приналежність звуків у конкретній словоформі [234, с. 44]. Наприклад, в укр. словах кіготь [кігот'] і кігті [кігті'] Санкт-Петербурзькі вчені трактують звуки [g] і [x] як варіанти окремих фонем <g> і <x>, що чергуються в цих словоформах. Вихідною при цьому є теза, що дві різні фонемі не можуть бути виражені одним і тим самим звуком [там же].

Н. І. Тоцька вважає, що представники Санкт-Петербурзької фонологічної школи прагнули об'єднати лінгвістичну сутність фонемі з її функцією в мовленнєвій діяльності людини. Вона розглядали фонему як унікальну одиницю, яка забезпечує використання акустико-артикуляційних явищ для створення значущих частин мови, а також підкреслювали автономність фонемі, застерігали від змішування її з іншими фонемами в позиції нейтралізації [там же]. Мовознавці вказують, що кожна фонема, згідно з концепцією Санкт-Петербурзької фонологічної школи, має тільки свій набір алофонів, які не перетинаються з алофонами інших фонем.

Л. В. Щерба теоретично обґрунтував проблему членування мовлення на фонемі, приділивши увагу дослідженню варіантів фонем. Питання взаємозв'язку фонемної дистрибуції та варіантів фонем пізніше розглянули представники дескриптивної (дистрибутивної) лінгвістики (Л. Блумфілд, Г. Глісон, Дж. Трейджер та ін.).

Л. В. Щерба встановив звукові фактори, які зумовили членування мовлення на фонемі та визначив розрізнявальну функцію фонемі [266, с. 83]. Цінним є висновок Л. В. Щерби: елементи знаходяться в додатковому розподілі, якщо вони ніколи не зустрічаються в однакових оточеннях; цієї умови в більшості випадків достатньо, щоб визнати ряд звуків варіантами (алофонами) однієї фонемі [там же].

Отже, питання про фонологічне трактування сегментів

належить до аналітичного аспекту: щоб надати смислове трактування відрізка тексту, необхідно співвіднести всі елементи з одиницями системи; для звукових елементів це означає їх співвідношення з одиницями системи фонем, тобто здійснення їхнього фонологічного інтерпретування (трактування).

Фонологічна концепція Санкт-Петербурзької фонологічної школи, як вважає Р. І. Аванесов, має і свої суттєві недоліки. Одним із них, на думку дослідника, є «ототожнення на основі близькості за фізіологічно-акустичною ознакою звукових одиниць, які розрізняються в сильній і слабкій позиціях, веде до відриву звукової одиниці, яка розрізняється в слабкій позиції, від того ряду позиційних чергувань, якому вона належить» [4, с. 38].

Вивчення поглядів вчених на фонемну дистрибуцію є дуже важливим у сучасному мовознавстві. Значну увагу вчені Санкт-Петербурзької фонологічної школи приділили дистрибуції голосних і приголосних фонем, причому вони оперували матеріалом як сучасної російської літературної та діалектної мови, так і інших споріднених і неспоріднених мов. Так, Л. Р. Зіндер здійснив ґрунтовний аналіз фонемної дистрибуції в російській, німецькій, іспанській, французькій, азербайджанській, туркменській, лезгинській, марійській та інших мовах [109, с. 217–251]. В студіях учених Московської фонологічної школи було досліджено дистрибуції голосних і приголосних фонем (переважно на матеріалі сучасної російської літературної мови). Перспективи подальших розвідок полягають в більш детальному висвітленні поглядів вчених на фонемну дистрибуцію.

Література

1. Аванесов Р. И. Фонетика современного русского литературного языка / Аванесов Р. И. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1956. – 239 с.
2. Дмитренко С. М. Фонемы русского языка : их сочетаемость и функциональная нагрузка / Дмитренко С. М. – М. : Наука, 1985. – 232 с.
3. Зиндер Л. Р. Общая фонетика : учебное пособие / Зиндер Л. Р. – М. : Высшая школа, 1979. – 312 с.
4. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К. : Вища школа, 1981. – 184 с.
5. Щерба Л. В., Русские гласные в качественном и количественном отношении / Щерба Л. В. – СПб, 1912. – 554 с.
6. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Щерба Л. В. – М. : Гос. Уч.- пед. Изд.-во Министерства просвещения РСФСР, 1957. – 187 с.
7. Катков М. Н. Об элементах и формах славяно-русского языка / Катков М. Н. – М., 1845. – Т. II. – 253 с.
8. Реформатський А. А. Введение в языкознание / Реформатський А. А. – М. : Просвещение, 1967. – С. 153–242.
9. Реформатский А. А. Иерархия фонологических единиц и явления сингармонизма / А. А. Реформатский // Исследования по фонологии. – М. :

Наука, 1966. – 401 с.

10. Реформатский А. А. Иерархия фонологических единиц и явления сингармонизма / А. А. Реформатский // Исследования по фонологии. – М. : Наука, 1966. – 401 с.

11. Успенский В. А. Одна модель для понятия фонемы / Успенский В. А. // Вопросы языкознания, 1964. – № 6. – С. 51.

Овчаренко В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'0 + 811.161.1'0

**РОЗВИТОК ІДЕЙ БІОЛОГІЗМУ В ЛІНГВІСТИЦІ
кінця ХХ – початку ХХІ ст.**

У статті розглянуто теоретичне обґрунтування та застосування на практиці деякими вченими останніх десятиліть біологічного підходу у дослідженнях мовних явищ на основі аналогії лінгвістичної та біологічної еволюції.

Ключові слова: *глотохронологія, мему, когнати, мутації, Байєсівський аналіз.*

Овчаренко В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

**РАЗВИТИЕ ИДЕЙ БИОЛОГИЗМА В ЯЗЫКОЗНАНИИ
конца ХХ – начала ХХІ в.**

В статье рассмотрены теоретическое обоснование и применение на практике некоторыми учеными последних десятилетий биологического подхода в исследованиях языковых явлений на основе аналогии лингвистической и биологической эволюции.

Ключевые слова: *глотохронология, мемы, когнаты, мутации, Байесовский анализ.*

Ovcharenko V.

– Candidate of Science (Philology), assistant professor of the department of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

**THE DEVELOPMENT OF THE IDEAS OF BIOLOGISM IN
LINGUISTICS OF THE LATE 20th – EARLY XXIth c.**

The article deals with the works of some scholars of recent decades, who prove and apply in practice the biological approach to the study of linguistic phenomena on the basis of similarities of linguistic and biological evolution. The author analyses the new application of specific statistical methods, which have been proved by the studies of biological material, to the investigation of glottochronology.

Key words: *glottochronology, memes, cognates, mutations, Bayesian analysis.*